DİCLE İLAHİYAT DERGİSİ • CİLT: XXIII • SAYI: 2020/2 • SS.246-264.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Hanefî Mezhebi Literatüründe Kinâye ve Mecâzla İlişkisi*

Ramazan ARAZ**

Öz

Lafızlar değişik yollarla hakîkat manasının dışında başka manalara delalet edebilmektedir. Bu nedenle farklı ilim dallarında lafızlar için kendi içinde tutarlı olacak şekilde çeşitli tasnifler yapılabilmektedir. Mecâz ve kinâye belâgat ve usûl-i fıkhın ortak konusu olmasına rağmen, bu kavramların her iki ilim ıstılahında mana veya muhteva farkları söz konusudur. Hanefî alimleri kinaye kavramını her iki ıstılah manasında da kullanmıştır. Bazı Hanefî alimleri kinayenin belâgat ıstılahındaki manasını esas alarak mecâzdan ayılmış ve müstakil bir kavram olarak kullanmıştır. Bazı Hanefî alimleri ise kinâyeyi usûl-i fıkıhtaki manasını esas alarak mecâzın içerisine dahil etmiş ve kinâyeye bazen mecazın bir bölümü olabilecek şekilde farklı bir mana atfetmiştir. Dolayısıyla literatürde bu iki kavramın kapsam alanı iki şekilde kesişebilmektedir. Bu çalışmada belâgat, fıkıh usûlü ve furû-i fıkıh ilim şubeleri arasındaki sıkı ilişki mecâz ve kinâye kavramları özelinde ortaya konulacaktır. Akabinde kavram karmaşasının izalesi adına lafızlar için farklı bir taksim önerisinde bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Belâgat, Hanefî Mezhebi, Mecâz, Kinâye

Relationship with Kinâye and Metaphor in The Literature of the Dynastic Sect Abstract

Words can be used in different ways to mean something other than its actual meaning. Therefore, various classifications can be made for the words in different branches of science in a way that is consistent in itself. Although mecâz and kinâye are the common subjects of the usûl al-fikh (methodology/roots of Islamic jurisprudence) and the rhetoric, there are differences in meaning or content in both scientific terminology of these concepts. Faqihs of Hanafiyyah Madhhab have used the concept of kinâye in both terminological senses. Some of them, based on the meaning of kinâye in rhetoric, separated it from mecâz and used it as an independent concept. Some Hanefî scholars included the kinâye in the mecâz based on its meaning in the usûl al-fikh and attributed

* Bu çalışma 2020 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde tamamlanan "Fıkhi Açıdan Kinayeli (Kinai) Lafızların Tasarruflara Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ens. Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku Doktora Öğrencisi - D.İ.B. Bursa / İmam Hatip.
e-posta: arazrmzn@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6818-8914

it to a different meaning, which can sometimes be part of the mecâz. Therefore, the extent of these two concepts can intersect in two ways in the literature. This study will reveal the close relationship between eloquence, the usûl al-fiqh and the furû al-fiqh in terms of the concepts of mecâz and kinâye. Subsequently, a different division will be proposed for the words in order to remove the conceptual confusion.

Keywords: Fiqh, Jurisprudence, Eloquence, Hanafi Sect, Metaphor, Allision

Giriş

Hanefî usûlcülerinden Debûsî'nin (öl. 430/1038) lafızlar için yapmış olduğu taksim mezhep içinde genel kabul görmüştür. Bu taksim memzûc metodla telif edilmiş eserlerde de aynı şekilde veya küçük farklılıklarla kullanılmıştır. Bu taksime göre "kullanıldığı yere göre manaları değişen lafızlar" *hakîkat, mecâz, sarih* ve *kinâye* olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bu taksimde *mecâz* hakîkat mukabili bir kullanımken *kinâye* sarih mukabili kullanılmaktadır. Belâgat ilminde *mecâz* ve *kinâye* konu olarak geçmekle beraber, özellikle *kinâye* usûl ilmindeki ıstılah manasından farklı bir manada kullanılmaktadır. Şöyle ki belâgatta *kinâye* hakîkat mukabili kullanılan ve bazı hususlara binaen mecâzdan da ayrılan müstakil bir kavramdır. Fıkıh alimlerinin özellikle nassları yorumlarken kullandıkları terimler usûl-i fıkıh ilmindeki ıstılah manasında olabileceği gibi belâgat ilmindeki ıstılah manasında da olabilmektedir. Bu durumda her iki ilim şubesinde farklı manalarda kullanılan bu tarz terimlerin hangi manasının esas alındığının doğru tespit edilebilmesi büyük önem arz etmektedir.

Hanefî mezhebi literatüründe hakîkat manası dışında kullanılan lafızlar, genel olarak *mecâz* olarak isimlendirilir. Bu kullanım şekli tabii olarak usûl eserlerindeki taksime de uygundur. Bazı Hanefî eserlerinde hakîkat manasının dışında kullanılan lafızların *mecâz* ve/veya *kinâye* diye ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bunun nedeni telif edilen bu eserlerde kinâyenin belâgat ilmindeki mananın esas alınmış olmasıdır. Bu kullanım şekli Hanefî usûlünde yapılan taksime uygun olmamakla beraber mezhep içinde sarih mukabili lafızlara da *kinâye* denildiği için genelde birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu durumda ayrıca Hanefî mezhebi usûl eserlerinde tutarlı gözüken *kullanıldığı yere göre manası değişen lafızlar*ın taksimi -bazı fıkıh eserlerinde kinâyenin belâgat manasında kullanılmasıyla- sekteye uğrayabilmektedir. Bu durum usûl-fürû tutarlılığı açısından üzerinde durulması (açıklanması) gereken bir husustur.

Bu çalışmada üç ilim şubesi açısından kinâyeyin mecâzla kesişen ve ayrışan yönleri ile kinâyenin farklı iki manasının kesişen ve ayrışan yönleri ele alınacaktır. Son olarak mana farklılıklarının da itibara alındığı bir taksimle konu anlaşılır hale getirilmeye çalışılacaktır.

1.Teorik Arka Plan ve Kavramsal Çerçeve

Hayvan-ı nâtık olarak tanımlanan insan konuşabilmek için lafızlara muhtaçtır. Lafız, lügatte -mastar manasında- *atmak, ağızdan bir şeyi atmak* manasına gelmekle beraber, ismi mef'ul manasında *ağızdan atılan şey, atılan şey* anlamında kullanılmaktadır.[1] Nahiv ıstılahında ise *telaffuz edilen şey* manasındadır.[2] Lafızlar mananın kalıplarıdır ve manaları koruma görevi üstlenirler. Bir lafzın vaz' edildiği manada kullanılmasına *hakîkat* denir.[3] Lafızların hakîkat manası insanların birbirinden -tevatüren- nakletmeleri yoluyla bilinebilir.[4]

Lafızlarda tedricen anlam daralması, anlam genişlemesi veya anlam kayması olabilmektedir. Bunların belli başlı sebeplerinin başında lafızların mecâz ve/veya kinâye manasında kullanımları gelmektedir.[5] Lafızlar hakîkat manasının dışında da kullanılıyor olmaları sebebiyle bir lafızdan kastedilen mana -isti'mal cihetiyle- bazen açık bazen de kapalı olabilmektedir. Lafızların istimal yönüyle manasının açık olmasına usûl literatüründe *sarih* denilmektedir. Sözlükte *hâlis olmak, saf olmak, açık olmak* gibi manalara gelen "sarih" kelimesi[6] ıstılâhta, *isti'mal cihetiyle kendisinden murad edilen mananın açık olduğu lafız* manasındadır.[7] Söylenmiş bir sözde asıl olan sözün sarih olmasıdır.[8] Hakîkat ve/veya mecâz manada kullanılan lafızlar manalarının açık olması halinde sarih olarak telakki edilir[9] ve niyete gereksinim duyulmaksızın -şer'î hüküm açısından- kazâen bağlayıcı olur. Ancak bir manasıyla maruf olan (bu sebeple sarih olan) bir lafzın diğer manalarının kastedilerek söylenmesi halinde söyleyenin sözü diyâneten kabul edilir.[10]

Daha önce ifade edildiği üzere mecâz ve kinâye belâgat ilmi ile usûl-i fıkhın ortak konusudur. Ancak kinâyenin her iki ilim şubelerinde tanım ve içeriği birbirinden farklıdır. Fıkıh eserlerinde her iki manada da kullanılmaktadır; haliyle bu durum anlam

[1] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgaffâr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1407/1987), 3/1179.
[2] Nûreddîn Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'l-dıyâiyye Mollâ Câmî*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Şifa Yayınları, 2015), 32-33.
[3] Abdulkâhir Abdurrahmân el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâgati fî İlmi'l-beyân*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2001), 248; Alâaddîn Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî,* thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 1/ 96.
[4] Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/99.
[5] Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 3/213-217.
[6] Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektabetu tahkiki't-turâsî fî müesseti'r-risâle (Beyrût: Müesseseti'r-risaleti li't-tabâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1426/2005), 292.
[7] Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 152.
[8] Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebû'l-vefa el-Afgânî, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 1/189.
[9] Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 152.
[10] Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl,* 152.

karışıklığına sebep olmaktadır. Makalemizde mecâz ve kinâyenin anlam haritasını ortaya çıkarmak adına bu kavramlar her iki ilim şubesi açısından genel hatlarıyla incelenecektir.

2.Mecâz

Mecâz (المجاز), sözlükte -ismi mekan vezninde kullanılarak- *geçilen yer, aşılan yer, geçit* gibi manalara gelir.[11] Arap dili ve belâgatı ile usûl-i fıkıh ıstılahında mecâz, *bir lafzın, aralarındaki ortak bir irtibattan dolayı hakîki manası haricinde başka bir manada kullanılmas*ına denir.[12] Mecâz lafızlar *mecâz-ı lugavî* ve *mecâz-ı aklî* olarak iki kısma ayrılır.[13]

Karîne ve *alâka*yla beraber bir lafzın hakîkî manasının dışında başka bir manada kullanılmasına "mecâz-ı lugavî" denir.[14] *Karîne* sözün hakîkî manada kullanılmadığını gösteren delildir. Karîne örfe, kelamın siyakına, sözün mahalline, mütekellimin konumuna veya buna benzer etkenlere bakılarak anlaşılabilir.[15] *Alâka* hakîkî mana ile mecâzî mana arasında ortak bir vasıftan dolayı zihinde gerçekleşen irtibattır.[16] Örneğin, "bu vatan uğruna nice aslanlar şehit düştü" cümlesinde söz konusu kişiler *cesaret* vasfına istinaden *aslan*a benzetilmiştir. Bu örnekte geçen "şehit düştü" kelimesi "aslan" kelimesinin hakîkî manada kullanılmadığına dair *karîne*; aslanla şehit düşen askerler arasındaki ortak olan cesaret vasfı ise *alâka*dır.

Alâka kendi içinde istiâre ve mecâz-ı mürsel olarak iki kısma ayrılır. Mecâz mana ile hakîkî mana arasındaki bağ müşâbehet (benzerlik) yoluyla oluyorsa buna *istiâre* denir. Örneğin, *cesaretli kişi*ye "aslan" denilmesinde, bu lafzın mecâz manasıyla hakîkat manası arasında müşahabet yoluyla *alâka* bulunmaktadır. *Mecâz-ı mürsel* bir lafzın hakîkî manasıyla mecâzî mana arasındaki alâkanın müşâbehet dışında başka bir yolla olmasıdır.[17] Örneğin: "hayvanlar yağmur otladı" sözünde *yağmur* (sebep) zikredilerek *müsebbeb*, yani *yeşillik* kastedilir (sebebiyyet). "Boynunu salmak" sözünde *boyun* (cüz) zikredilip *bütün*, yani *köle* kastedilir (cüz'iyyet). *"Parmaklarını kulaklarına tıkadılar"*[18] âyetinde *parmaklar* lafzıyla bütün zikredilerek cüz, yani *parmakların ucu* kastedilmiştir (külliyyet). *"Meclisini çağırsın"*[19] âyetinde *meclis* lafzıyla mahal zikredilerek *mahalde*

[11] Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 278.
[12] Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 249; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/97; Abdullatîf İbni Firişte, *Şerhu'l-Menâr*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Dâru İbni Hazm, 1435/2014), 2/703-704.
[13] Cürcâni, *Esrâru'l-belâga*, 286.
[14] Alî el-Cârim - Mustafâ Emîn, *el-Belâgatu'l-vâdıha el-beyan ve'l-meâni ve'l-bedî'*, 2. Baskı (Beyrût: Muessesetu'l-kutubi'l-sekâfiyye, 1435/2014), 61-62.
[15] Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 127-129.
[16] Ali Bulut, *Belâgat-ı Müyessera* (İstanbul: iFAV Yayınları, 2015), 144.
[17] Cârim - Emîn, *el-Belâgatu'l-vâdıha*, 64; Bulut, *Belâgat-ı Müyessera*, 144.
[18] Nûh 71/7
[19] el-Alak 96/17

yaşayan insanlar kastedilmiştir (mahalliyet). *"Sizin için semadan rızık indirir"*[20] âyetinde *rızık* lafzıyla müsebbeb zikredilerek sebep, yani *yağmur* kastedilmiştir (müsebbebiyyet).[21]

Fiil veya -mastar, ismi fail, ismi mef'ûl gibi- fiil manası taşıyan herhangi bir lafzın karîne ve alâka ile beraber asıl sebebinden başka bir şeye isnad edilmesine "mecâz-ı aklî" denir.[22] Örneğin; إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا *"Muhakkak ki O'nun vaadi yerine gelecektir"*[23] âyetinde "مأتيا" ibaresi ismi mef'ul manasında olmasına rağmen ismi fâil manasında kullanılmıştır.[24]

Şu gerekçelerden dolayı bir lafzın hakîkat veya mecâz manası tercih edilir:

a) Kelamda asıl olan hakîkattir;[25] bu gerekçeyle başka manada kullanıldığına dair herhangi bir karîne bulunmayan lafızların hakîkat manası muteberdir.[26] Fakat bir karîne varsa mecâza gidilir.[27]

b) Söylenilen bir sözden ne hakîkat mana ne de mecâz mana anlaşılamıyorsa bu söz fıkhî açıdan söylenmemiş kabul edilir; üzerine hüküm bina edilmez.[28]

c) Mecâz manada kullanımı örfte yaygınlık kazanan (câri olan) bir lafzın mecâz manası itibara alınır. Örneğin; "şu tencereden yemem" sözü örfen *tencerenin içindeki yemekten yemem* anlamında kullanılmaktadır.[29]

d) Hakîkat nefyedilemez, mecâz nefyedilebilir. Örneğin; bir *aslan* için "bu aslan değildir" denilemez. Cesaretli kişi için "bu aslan değildir" denilebilir.[30]

---

[20] el-Mü'min 40/13
[21] Değişik örnekler için bk. Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, *Ulûmu'l-belâga* (Trablus: el-Müessetu'l-hadîsetu li'l-kitâb, 2003), 250-252; Mehmet b. Ferâmuz b. Alî Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkatu'l-vusûl* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 111-115; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 272-273.
[22] Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevheretu'l-belâgati fi'l-meâni ve'l-beyân ve'l-bedi',* thk. Yusuf Sâmilî (Beyrût: el-Mektabetu'l-Asriyyetu, ts.), 255; Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâga,* 233.
[23] Meryem 19/61
[24] Bulut, *Belâgat-ı Müyessera*, 145-147.
[25] "Kelâmda asıl olan ma'nay-ı hakikîdir." Mecelle 12. Madde. Bk. Ali Haydar, *Düreru'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 2. Baskı (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1439/2018), 1/24-26.
[26] Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,1998), 120.
[27] "Ma'nay-ı hakikî müteazzir oldukta mecâza gidilir." Mecelle 61. Madde. Bk. Ali Haydar, *Düreru'l-hükkam, 1/55-56.*
[28] Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 118.
[29] Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 118.
[30] Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/100.

3.Kinâye

Kinâyenin Arap dili ve belâgatı ile usûl-i fıkıhta manaları birbirinden farklıdır. Bu nedenle her iki ilim şubesinde kinâye konusunun ayrı ayrı incelenmesi önem arz etmektedir.

3.1.Arap Dili ve Belâgatında Kinâye

Kinâye, belâgatta mecâzın bir bölümü olarak telakki edilirken daha sonra mecâzdan ayrılmıştır; *kinâye* ilk defa İbn Müsenna (öl. 209/810) tarafından tanımlanmış ve Abdulkadir el-Cürcânî (öl. 471/1078) tarafından mecâzdan ayrılarak müstakil bir konu olarak ele alınmıştır.[31]

Kinâye (كناية); "كنى", "يكني veya يكنو" fiilinin mastarıdır ve lügatta *söylenilen sözle başka bir şeyi kastetmek, bir şeyi gizlemek* gibi anlamlara gelir.[32] Istılâhta kinâye, *zikredilen ile irade edilen manayı cem' edecek şekilde hakîkî manası dışında kullanılan lafız* manasında kullanılır.[33] Kinâyenin *mekniyyun bih* ve *mekniyyun anh* olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Zikredilen geçen lafza *mekniyyun bih* ve bu sözle kastedilen manaya *mekniyyun anh* denir. "Örneğin; "هو كثير الرماد" (o, külü bol olandır) sözünde zikredilen "كثير الرماد" 'külü bol' lafzı *mekniyyun bih iken,* bu sözle ifade edilmek istenen *cömertlik* vasfı *mekniyyun anh*tır.[34]

Kinâye, *delalet ettiği şeye göre kinâye çeşitleri* ile *vasıta ve cümlenin siyâkından elde edilen kinâye çeşitleri* olmak üzere iki kısma ayrılır. Bunlar da kendi aralarında çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

Kinâye delalet ettiği şeye göre *sıfattan kinâye, mevsuftan kinâye* ve *nisbetten kinâye* olarak üç kısma ayrılır.[35] Kinâye yapılan şey sıfat ise buna *sıfattan kinâye* denir. Örneğin; "طويل النجاد" (kılıç bağı uzun) ifadesi o kişinin *boyunun uzun* olması manasında kinâyedir.[36] Kinâyeli anlatımla kastedilen şey varlığın kendisi ise buna *zâttan kinâye* denir. Örnegin; أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ *"(Müşrikler) süs içinde yetiştirilip mücadele edemeyecek olanları mı..."*[37] ayetinde ise "süs içinde yetişenler" lafzı "kızlar"

---

[31] Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Yıldırım, *Arap Dili ve Belağatında Kinâye ve Ta'riz* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 20-27.
[32] Cevherî, *es-Sıhâh*, 6, 2477.
[33] Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâiru fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâiri*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye li't-tabâati ve'n-neşri, 1420), 2/181.
[34] Yıldırım, *Arap Dili ve Belağatında Kinâye ve Ta'riz*, 35; İsmail Durmuş, "Kinâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34; Üzeyir Tuna, "Kinâye Kavramının Kapsamı", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2018), 27.
[35] Cârim - Emîn, *el-Belâgatu'l-vâdıha*, 105.
[36] Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâga*, 243; Bulut, *Belâgat-ı Müyessera*, 169.
[37] ez-Zuhruf 43/18

manasında kinâyedir.[38] Sıfat ve mevsufu açıkça zikredildiği halde aralarındaki nispetin kinâyeli olarak zikredilmesine *nispetten kinâye* denir. Örneğin; "cömertlik onun hırkasının iki ucu arasındadır" sözünde, *cömertlik* vasfı söz konusu şahsın giysisine isnad edilerek o kişinin şahsı irade edilmiştir.[39]

Vasıta ve cümlenin siyakından elde edilen kinâye çeşitleri *telvih, remz, ima/işaret* ile *ta'riz* olmak üzere dört kısma ayrılır. Sözün hakîkî manası ile kastedilen mana arasındaki vasıtaların fazla olmasına *telvih*; söylenilenle kastedilen mana arasında vasıtaların az ancak kapalı olmasına *remz*; söylenilen sözle ifade edilmek istenen mana arasında vasıtaların az ve açık olmasına *ima/işaret* denir.[40] Bunlarla beraber *tar'iz* de kinâyenin kısımlarından sayılmakla beraber bazı yönlerden kinayeden ayrılır.

Ta'rîz, lügatte *sarihin zıddı* manasındadır.[41] Istılahta ise, *bir lafzın zikredilerek bu lafzın delalet ettiği manasının haricinde asıl vurgulanmak istenen mananın ifham edilmesi* anlamındadır.[42] Örneğin, Hz. İbrâhim (a.s) putları kırmakla kendisini suçlayan kavmine بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا *"belki onları bu büyük put yapmıştır (kırmıştır)"*[43] diyerek karşılık vermiştir. Hz. İbrâhim (a.s) bu ifadeyi kullanarak *putların böyle basit bir fiili bile yapmaktan aciz olduklarını* muhataplarına bildirmek istemiştir. Burada mefhum yöntemiyle lafzın hakîkî manasının haricinde bir mananın ifade edilmesi sebebiyle ta'riz vardır.[44]

Ta'riz kinâyenin kısımlarından olmakla beraber şu özelliklerden dolayı -kısmen- kinâyeden farklıdır: Ta'riz bazen kinâye bazen de mecâz olabilir. Kinâye müfret ve mürekkep lafızlarda olabilirken ta'riz yalnızca mürekkep lafızlarda olur. Kinâyede mana lafzın kendisinden anlaşılırken ta'rizde ise lafzın mefhumundan anlaşılır; dolayısıyla ta'riz kinâyeden daha kapalıdır.[45]

Belâgat alimleri mecâz ve kinâyenin hakîkat ve sarihten daha beliğ olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu yöntem bir şeyi delillendirerek ifade etmeye benzediğinden te'kit içermektedir.[46] Kinâyeli anlatım genellikle maksadı beliğ bir

[38] Mehmet Murat Karakaya, "Kur'ân-ı Kerim'de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]* 55/2 (2019), 247.
[39] Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâga*, 247; Bulut, *Belâgat-ı Müyessera*, 172.
[40] Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâga*, 249; Durmuş, "Kinâye", 26/35.
[41] Cevherî, *es-Sıhâh*, 3/1087.
[42] Kâsım - Dîb, *Ulûmu'l-belâga*, 248; Yıldırım, *Arap Dili ve Belağatında Kinâye ve Ta'riz*, 44.
[43] Enbiyâ 21/63
[44] Karakaya, "Kur'ân-ı Kerim'de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz", 248.
[45] Saduddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, ts.), 318-320.
[46] Saduddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî, *el-Mutavvel şerhu telhîsi miftâhi'l-ulûm*, thk. Abdulhamîd el-Hindâvî, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 638.

şekilde ifade etmek, açıkça telaffuzu kerih olan (hoş olmayan) sözleri kullanmaktan sakınmak, yermek, övmek, somutlaştırmak gibi çeşitli nedenlerle tercih edilmektedir.[47]

3.1.1. Arap Dili ve Belâgatında Mecâzla Kinâyenin Farkı

Mecâz ve kinâye hakîkat mukabilinde tercih edilen kullanımlardır. Bununla beraber kinâye şu açılardan mecâzdan ayrılır: Kinâyede söylenilen sözün hakîkat manası kastedilen manaya dahil olabilmektedir; mecâzda bu durum aklen mümkün değildir. Mecâzla kinâyenin arasını ayıran en önemli fark budur. Örneğin, "O, kılıcının bağı uzun olan bir kimsedir." ifadesinde kastedilen şahsın *boyunun uzun* olmasıyla beraber kılıç bağının uzun olması da mümkündür. Ancak mecâz olarak kullanılan "aslan" kelimesinde hem *cesaretli kişi* hem de *aslan* aynı anda cem' edilemez. Ayrıca kinâyede hakîkat manayla kinâye manası arasında akli bir bağlantı (alâka) olması zorunlu görülmemiştir. Örneğin, Araplar Habeşli birisine istihza (alay etmek) amaçlı "beyazın babası" demektedirler. Bu sözde -iki mana arsında- bir tezatlık bulunmaktadır.[48]

3.2.Usûl-i Fıkıhta Kinâye

Kinâye ibaresini ilk usûl eseri olan Cessâs'ın (öl. 370/981) *el-Fusûl* adlı eserinde görebilmekteyiz. Cessâs, hocası Kerhî'ye (öl. 340/952) göre لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ *"kadınlara dokunursanız..."*[49] ayetindeki *dokunma* lafzının *elle dokunma* manasında hakîkat, *cinsel ilişki* manasında *kinâye* olduğunu nakletmektedir."[50] Ancak burada herhangi bir tanım yapılmamaktadır. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tâhâvî* adlı furû-i fıkıh eserinde *kinâye* için -dolaylı yönden- bir tanım yapmaktaysa da[51] *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde daha açık bir tanım yaparak, kinâyenin *bir şeyin sarih isminden ona delalet eden başka bir şeye udûl* olduğunu ifade etmektedir."[52]

Hanefî fıkıh usûlü alimlerinden Debûsî'den (öl. 430/1039) itibaren kinâye hakkında yapılan tanımlar daha nettir. Genel anlamıyla kinâye için şöyle bir tanım yapılmaktadır: *Kinâye, ister hakîkat ister mecâz manasında olsun, kendisinden irade edilen mana kapalı olan lafızdır*.[53] Ancak Alâeddin es-Semerkandî (öl. 539/1144) kinâye için *"lügat manası yönünden herhangi bir şeye delalet eden bir lafzın zikredilerek,*

---

[47] Yıldırım, *Arap Dili ve Belağatında Kinâye ve Ta'riz*, 80-89.
[48] Taftâzânî, *el-Mutavvel*, 573; Sadrettin Buğda, *Beyan ile Fıkıh Usûlü İlişkisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 226-227; Karakaya, "Kur'ân-ı Kerim'de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz", 251.
[49] en-Nisâ 4/43
[50] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzi el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010), 1/9.
[51] Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Sâid Bekdâş v.dğr. (b.y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye – Dâru's-sirâc, 1431/2010), 6/205.
[52] Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.), 511.
[53] İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2/954; Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 152.

zikredilen lafzın haricinde bir mananın kastedilmesidir. Bu iki mana arasında bağımlılık, yakınlık veya huhusiyet yönünden herhangi bir ilişki olabilir"[54] diyerek, belâgatçıların kinâye tanımına benzer tanım yapmaktadır. Bu tanımlarla ilgili değerlendirmeler daha sonra yapılacaktır.

3.2.1.Kinâyenin Çeşitleri

Usûl-i fıkıhta kinâye hakkında genel itibariyle şöyle bir tasnif yapılabilir:

a) Zamirler, zikredildiğinde kastedilen mananın anlaşılması için başka karîneye ihtiyacı gerektirdiği için kinâyeli lafızlardır. Bu hususu açmak gerekirse; zamirler özü itibariyle karîneye ihtiyaç duyduğu için vaz' yönüyle kinâyedir. Ancak bazen bahsedilmek istenen kişi/nesne saklı tutulmak istenebilir ve bu gerekçeyle isim yerine zamir kullanılabilir. Bu durumda bu lafız (zamir) usûl-i fıkıh ıstılah manasında kinâyeli lafız olur.[55]

b) Müşkil, mücmel, müşterek lafızlar ve işitilince manası hemen anlaşılmayacak kadar kapalı olan mecâz lafızlar kastedilen manası anlaşılana kadar kinâyedirler.

c) İnsanlar arasında ismiyle tanınan bir kişinin daha sonra çocuğunun adıyla künyelenmesi durumunda bu künye kinâye olur.

d) Kör birisine "gözlerin babası" denilmesi gibi garip ittisaller (akli bağlantılar) kinâyedir.[56]

3.2.2.Kinâyeli Lafızların Hükmü

Usûl-i fıkıhta kinâyenin hükmü iki maddede ifade edilebilir:

a) Kinâyeli lafızlarda şüphe olması sebebiyle kastedilen mananın anlaşılması için niyet veya halin delaleti gibi harici karînelere ihtiyaç duyulur.

b) Kinâyeli lafızlar şüphe içermesi sebebiyle bu lafızlarla işlenen suçlardan dolayı suçluya had cezası uygulanmaz.[57]

---

[54] Alâuddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Abdulmelik Abdurrahmân es-Se'dî, 2. Baskı (b.y: Dâru'n-nûr ve'l-munîr li'n-neşri ve't-tevzî', 2017), 1/572-574.

[55] İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2/955-956.

[56] Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 122-123; Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1/189; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/103; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2/ 954; Ferhat Koca, "Kinâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/37; Hafsa Keskin, "Belâgat İlmindeki Mecâz-Kinâye Kavramlarının Fıkhî Hükümlere Etkisi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2016), 272.

[57] Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1/188; Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 153.

4.3.Belâgat ilminde Kinâye ile Usûl İlminde Kinâyenin Karşılaştırılması

Bu konu üç maddede ele alınabilir.

a) Belâgata hakîkî manada kullanılmayan lafızlar esas ibariyle mecâz ve kinâye diye iki kısma ayrılır. Bu nedenle kinâye mecâz gibi müstakil (ayrı) bir kullanımdır.[58] Kinâyeyi mecâzdan ayıran en önemli unsur hakîkî mananın kastedilmek istenen manaya aklen dahil olabilmesidir. Usûlcüler bir lafzın isti'mal cihetiyle kapalı olmasını *kinâye* telakki ederek bunu hakîkat ve/veya mecâzın kısımlarından biri olarak görmüşlerdir.[59] Dolayısıyla usûlcüler nezdinde kinâye belâgatçılara göre daha umumidir.[60]

b) Belâgatçılar hakîkat harici kullanımları mecâz ve/veya kinâye diye ikiye ayırırken usûlcüler ise bu lafızların hepsini mecâz olarak telakki ederler. Ancak burada kinâyeyin hesaba katılmadığı manası anlaşılmamalıdır. Çünkü usûlcüler kinâyeyi de mecâz içerisine dahil etmişlerdir. Örneğin; لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ *"kadınlarla dokunmak/cinsel ilişkide bulunmak"*[61] ayetindeki *dokunmak* lafzı belâgatçılara göre cinsel ilişkide bulunmak manasında kinâyeyken[62] usûlcülere göre mecâzdır.[63]

c) Arap dili ve belâgatında kinâye olan bazı lafızlar, toplum tarafından çok kullanılmasından dolayı karîneye ihtiyaç duyulmadan hemen anlaşılabilir. Bu şekil kullanımı yaygınlık kazanan lafızlar usûlcüler nezdinde *sarih lafız* olarak telakki edilir. Özellikle îlâda[64] kullanılan "senle cinsi münasebette bulunmayacağım" (لا أجامعك) gibi lafızlar buna örnek verilebilir.[65]

---

[58] Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, 1/573; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2/955.

[59] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, 2. Baskı (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 1/85; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, 11. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 277.

[60] Koca, "Kinâye", 26/37; Keskin, "Belâgat İlmindeki Mecâz-Kinâye Kavramlarının Fıkhî Hükümlere Etkisi", 273.

[61] el-Mâide 5/6

[62] Ebû Helâl el-Hasen b. Abdillah b. Selh b. Seîd b. Yahyâ el-Askerî, *es-Sınâateyn*, thk. Alî Muhammed Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye, 1419), 368; *İbnu'l-Esîr, el-Meselu's-sâiru*, 2/181-182; Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî el-Alevî et-Tâlibî, *et-Turâzu li'l-esrâri'l-belâgati ve ulûmi hakâiki'l-i'câzi* (Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye, 1423), 1/45.

[63] Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1/178; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2/727.

[64] Kocanın eşine dört ay veya daha fazla bir süre cinsel ilişkide bulunmamak için yaptığı yemine îlâ denir. Koca yemininde 'ben sana îlâ yaptım' gibi îlâyı sarih olarak beyân eden bir söz kullanılabileceği gibi *cinsel ilişki* için vaz' edilmiş bir lafız da kullanabilir. Ancak toplumda cinsel ilişki manasında kullanılan sarih lafızların kullanımı kerih görüldüğü için, bu tür ifadeler genellikle nezaket çerçevesinde kinâyeli sözlerle ifade edilmektedir. Zamanla kinâyeli lafızların bir kısmının cinsel ilişki manasında kullanımı yaygınlık kazanmaları sebebiyle, bu lafızlardan kastedilen mana karineye gerek kalmadan anlaşılabilmektedir. Bu tarz kinayeli lafızlar fıkhî sonuçları açısından sarih lafızlar gibi telakki edilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Araz, *Fıkhi Açıdan Kinâyeli (Kinai) Lafızların Tasarruflara Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020), 71-72.

[65] Alâeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdulmevcûd, 2. Baskı (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2010), 4/355; Alî el-Kârî, *Fethu*

Bununla beraber Hanefî alimlerinden bir kısmı kinâyeyi belâgat ilmindeki manasında kullanmışlardır. Konunun önemine binaen bu bölümün ayrı başlık altında ele alınması daha faydalı olacaktır.

3.3.Hanefî Fıkıh Terminolojisinde Kinâyeyin Mecâzdan Ayrı Bir Terim Olarak Kullanılması

Hanefî mezhebinde kinâyeyi belâgatçıların kullandığı manada kullanan bazı alimler bulunmaktadır. Örneğin daha önce de bahsi geçtiği üzere Cessâs, Kerhî'ye göre Mâide suresi 6. âyetinde "لامس" (dokunmak) fiilinin, *cinsi münasebet* manasında kinâye olduğunu nakletmiştir.[66] Cessâs *Şerhu Muhtasari't-Tahavi* adlı eserinde *bir lafzın delil olması halinde mecâz veya kinâyeye sarf (haml) olunacağı*nı ifade etmektedir.[67] Bu ifadelerden Cessâs'ın kendisin de mecâzla kinâyeyi ayırdığı anlaşılmaktadır. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde ise "لامس" (dokunmak) fiilinin cinsi münasebetten kinâye olduğunu açık bir şekilde zikretmiştir.[68] Ali el-Kârî de (öl. 1014/1605) mahud ayette geçen "لامس" lafzının kinâye manasında kullanıldığını ifade etmiştir.[69]

Hanefî usûlcülerden Alâeddin es-Semerkandî kinâye için şu tanımı yapmaktadır: "Lügat manası yönünden herhangi bir şeye delalet eden bir lafızla, zikredilen lafzın haricinde bir mananın kastedilmesidir. Bu iki mana arasında bağımlılık, yakınlık veya hususiyet yönünden bir ilişki olabilir"[70] Semerkandi bu tanımından sonra kinâye için belâgatçıların kinâye için vermiş olduğu örneklere mutabık şu örnekleri vermektedir: "الغائط" (gâit), "كثير الرماد" (külü bol) "طويل النجاد" (kılıç bağı uzun). Semerkadî daha sonra hakîkati ve mecâzı kendi içinde sarih ve kinâye olarak ikiye ayırarak, mecâzın kendi başına amil olduğunu, kinâyeli lafızların ise *kendisiyle başka bir mananın kastedildiği lafızlar* olduğunu ifade etmektedir.[71]

Tanım ve örnekler dikkate aldığında Semerkandî'nin belâgatçılara mutabık olduğu, yaptığı taksim dikkate alındığında ise usûlcülere mutabık kalmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

---

bâbi'l-İnâye fî şerhi kitâbi'n-nikâye, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 2/279; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr fî ta'lîli'l-muhtâr* (Beyrût: Dâru'l-alkam, ts.), 2/185; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân Şeyhzâde Dâmâd, *Mecmâu'l-enhur*, thk. Muhammed Hasan Talu (İstanbul: Mektebetu't-tereke, 1436/2010), 2/207; Bilmen, *Istılâhât,* 2/290-291. Bu konu hakkında ayrıca bk. Buğda, *Beyan ile Fıkıh Usûlü İlişkisi, 227-231.*

[66] Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 1,9.

[67] Burada *kinâye*yi mecâzdan ayırarark ayrıca zikretmektedir. Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/385.

[68] Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/462.

[69] Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/52; "لامس" (dokunmak) fiilinin usûl alimlerinin cumhuruna göre *cinsi münasebet*ten mecâz olduğu daha önce zikredilmişti.

[70] Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, 1/572.

[71] Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, 1/572-574.

Hanefî alimlerden Serahsî (öl. 483/1090) *el-Usûl* adlı eserinde daha önce bahsi gecen Mâide suresin 6. Ayetteki "لامس" fiilinin *cinsi münasebet* manasında *mecâz* olduğunu söylemiştir.[72] Serahsî *el-Mebsût* adlı eserinde "من مس ذكره فليتوضأ" *"kim avret mahalline temas ederse abdest alsın"*[73] hadisindeki "مس" (messe=dokunmak) ifadesinin, -bevletmek isteyen kişinin avret mahalline dokunması gerekeceğinden dolayı- *bevl etmek*ten *kinâye* olduğunu söylemektedir.[74] Görüldüğü üzere bu yorum hakîkat mananın kinâye manasına dahil olması açısından belâgatçıların kinâye tanımına mutabıktır. Serahsî ayrıca *"kinâye, bir şeyin başka bir şeyden istiâresidir"*[75] diyerek kinâyeli talak lafızlarının *kinâyeli lafızlar* olarak isimlendirilmesini doğru bulmaz ve bu lafızlara ancak mecâzen *kinâyeli lafızlar* denilebileceğini ifade eder. Burada "tâlak" lafzıyla yapılan boşamanın *ric'i* olması, kinâyeli lafızlarla yapılan lafızların ise bâin tâlak olması sebebiyle böyle bir değerlendirme yaptığı görünmektedir.[76] Sonuç olarak Serahsi burada da kinâye için belâgatçıların tanımına uygun bir tanım yapmış ve bu doğrultuda bir değerlendirme yapmıştır.[77]

Hanefî alimlerinden mecâzla kinâyeyin arasını en açık şekilde ayıran kişinin Kâsânî olduğu söylenebilir. Kâsânî (öl. 587/1191), *Bedâiu's-sanâi'* adlı fıkıh eserinde bu iki kavram arasındaki farkı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kâsânî şöyle demektedir:

> "Ebû Hanife'ye göre dindar, akıllı bir kişinin hakîkat manada kullanılması mümkün olmayan kelamı, mümkün mertebe kinâye ve/veya mecâza sarf edilerek amel ettirilmelidir. ...Kinâyede kinâye yapılanın (meknî anh) sarih olarak zikredilene (mekni bih'e) tabi olur." [78]

---

[72] Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, 1,178.
[73] Tirmizi, "Kitâbu't-taharet", 82
[74] Muhammed b. Ahmed b.Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme es-Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993), 1/66.
[75] Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, 6/73.
[76] Daha açık bir ifadeyle, Serahsî bu talak lafızların beynunet manası taşımaları sebebiyle –ric'î talak gerektiren "talak" lafzından istiare yapılarak değil- kendi hakîkat manalarında kullanıldığını ifade etmektedir. Haliyle hakîkat manada kullanılan lafızlara "kinâyeli lafızlar" denilmesi bu ifadenin hakîkat anlamda kullanılmadığına delildir. Bu lafızlar fıkhi sonuçları açısından hakîkat manada kullanıldığına göre *kinâyeli lafızlar* diye isimlendirilmiş olmaları mecâz yolla olmuş olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bk. Serahsî, *Kitâbu"l-Mebsût*, 6/73; Araz, *Fıkhi Açıdan Kinâyeli Lafızlar,* 35,36, 54, 55.
[77] Abdulaziz Buhari ve İbni Firişte ise -Serahsi'nin de belirttiği gibi- bu lafızların hakîkî manada kinâye olmadığını ve bu şekilde isimlendirmesinin mecâz olduğunu belirtmektedirler. Şu kadarı var ki bu iki müellifin konuyu değerlendirme şekli Serahsî'den farklıdır. Şöyle ki bu -kinâyeli talak- lafızların kullanımlarında sözün kendinde değil mahallinde (yani söylenilen şahsın tam belli olmaması açısından) şüphe oluşmaktadır. Bu nedenle bu lafızlar mecâzen "kinâye" olarak isimlendirilmiştir. Niyetle beraber bu şüphe zail olacak ve bu lafızların manasının eseri olan beynûnet (ayrılık) gerçekleşecektir. Burada bu alimlerin konuya şüphe ekseninde yaklaşarak konuyu usûl ilmindeki kinâye bağlamında ele alarak açıklama yaptıkları anlaşılmaktadır. Çünkü meseleyi ele almaları istiare yönüyle olmayıp şüphe yönüyledir. Bk. Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/306; İbni Firişte, *Şerhu'l-Menâr*, 2/957.
[78] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/239.

Kâsânî mecâzı ise şu şekilde tanımlamaktadır: "Hakîkatte meşhur ve ona bağlı bulunan bir mana için iki şey arasında benzerlik yoluyla yapılan istiâredir. Müstearın adı zikredilir, müstearda bulunan vasfı izhar etmek amacıyla kendisinden istiâre yapılmak istenen mana kastedilir."[79] Kâsânî bu açıklamaların ardından konuyla ilgili örnekler vermektedir. Ayrıca bazı Hanefî alimlerinin mecâz olarak telakki ettiği أو جاء أَحَدٌ مِنْكُمْ من الْغَائِطِ [80] ifadesindeki "الغائط" (gâit= çukur geniş yer)[81] lafzını kinâyeye örnek vermektedir.[82]

Kâsânî'ye göre bazen bir lafız iki alâka bulunması sebebiyle bir yönden mecâz bir yönden kinâye olabilir. Daha açık bir ifadeyle, bir lafız hem mecâz hem de kinâye yoluyla başka manada kullanılabilir ve her iki kullanım aynı manada birleşebilir. Örneğin, "bu benim oğlumdur" sözü "bu benim azad edilmiş kölemdir" manasında kinâyedir.[83] Dolayısıyla bu söz sebep müsebbep ilişkisinden dolayı kinâye yoluyla kölenin azadını gerektirecektir. Ayrıca bu iki mana arasında (*evlatlık* ile *köle azadı* arasında) *hürriyete kavuşturmak ve nimetlendirmek* münasebetiyle müşahebet ilişkisi bulunmaktadır. Bu sebeple mecâz yoluyla da kölenin azadı gerekecektir.[84]

Kâsânî kinâye için aynı eserin başka yerinde *"işiten tarafından kastedilen mananın gizli olduğu lafızdır"* diyerek kinâyeyi usûlcülerin kullandığı manada da kullanmıştır.[85]

Bazı Hanefî alimleri bir kullanımda *kinâye* ibaresine hem balâgî ıstılah manasını hem de usûlî ıstılah manasını yükleyebilmektedir. Örneğin, 20. yy. alimlerinden Ö. Nasuhi Bilmen (1881-1971) *tekarrüb, kırban, vatiy* gibi bazı kinâyeli îlâ lafızlarını çok kullanımlarından dolayı *sarih makamına geçen lafızlar* olarak değerlendirmektedir. Müellif, ilk olarak bu lafızları belâgatçıların ıstılahında kinâye olarak değerlendirmekte ve daha sonra isti'mal cihetiyle manalarının açık olmasından dolayı -kinâye olamayacağı için- sarih olmaları gerekeceğini ifade etmektedir.[86] Burada ilk başta kinâyenin usûl ıstılahındaki manasının belâgat ıstılahındaki manasının bir devamıymış gibi bir intiba oluşmaktadır. Ancak ikinci örnekte meseleye isti'mal yönüyle bakıldığından böyle

[79] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/239-240; Araz, *Fıkhi Açıdan Kinâyeli Lafızlar,* 31, 32.
[80] Mâide 5/6
[81] "Def-i hacet" manasında kinâyedir. Bazı alimlere göre ise mecâzdır. Örneğin, Mevsîlî (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr* adlı eserinde bu lafzın def-i hacet manasında mecâz olduğunu belirtmiştir. Bk. Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 1/16.
[82] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/239. Kâsânî aynı eserde ayrıca kinâye için *işiten tarafından kastedilen mananın gizli olduğu lafız* diyerek, bu kavramın diğer manasını da itibara almıştır. Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/236.
[83] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/239.
[84] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 5/239-240; Molla Hüsrev de (öl. 885/1480) aynı örneği vermiş ancak birinci yolu da mecâz olarak telakki ederek iki yolla mecâz gerçekleştiğini belirtmiştir. Bk. Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 117-118.
[85] Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/236.
[86] Bilmen, *Istılâhât,* 2/291.

olmadığı anlaşılmaktadır. Örnekler farklı olmakla beraber benzer değerlendirme bazı ilk dönem Hanefî alimleri tarafından da yapılmıştır.[87]

Burada ayrıca usûl-i fıkıh kitaplarında geçen umumu'l-mecâz konusunu bu bağlamda değerlendirmek faydalı olacaktır. Genel itibariyle bazı usûl-i fıkıh eserlerinde *umumu'l-mecâz*la ilgili şu ifadeler kullanılır: "Bir lafzın hakîkat ve mecâz manası birbirine muhaliftir ve bu yüzden cem edilemez.[88] Ancak bazen mecâz mana umum olup hakîkat manasını da içine alabilir. Buna "umûmu'l-mecâz" denir. Bu durumum, hakîkat ile mecâzın birleştirilmesi şeklinde olmayıp, o lafzın hakîkat manasının mecâz manasının bir cüz'ü olması sebebiyle olur." Hakîkat manasını içine alması mümkün olmayan mecâzın kısmına genellikle cesaretli kişiye 'aslan' denilmesi örneği verilir. Umumu'l-mecâza ise "vallahi, falanın evine ayak basmam" örneği verilerek bu sözün *çıplak ayakla basmak manasında hakîkat,* "eve girmek" *manasında ise mecâz* olduğu ifade edilir.[89]

Kinâyenin tanımı dikkate alındığında burada verilen ikinci örneğin -mecâza değil de- kinâyeye uygun olduğu görülür. Çünkü *ayak basma* fiilinin *eve girmek* fiiliyle baraber gerçekleşmesi aklen mümkündür. Bu örnekte bir cümlenin hem hakîkat manası hem de hakîkat manasının dışında kullanılan (mecâz veya kinâye) manası şer'î hüküm açısından itibara alınmaktadır. Bu durum istisna olup, genellikle hakîkat manayı içine alan kinâyeli kullanımlarda hakîkat mana -şer'î hüküm açısından- itibara alınmaz. Örneğin Hanefî mezhebinde "lâmese (dokunmak)" lafzının kinâye (veya mecâz) manası olan *cinsi münasebet* manası esas alınınca hakîkat manasına hüküm bina edilmez. Bu sebeple nikah düşen kadına dokunmayla abdest bozuluş olmaz.[90]

Dana önce de kısmen açıklama yapıldığı üzere kinâyenin kısımlarından olan *ta'riz*, bazı hallerde mecâz içerisine dahil olabilmektedir.

4.Değerlendirme

Hanefî alimler tarafından genel kabul gören Debûsî'nin taksiminde, *hakîkat* mananın dışında kullanılan tüm lafızlar *mecâz* telakki edilip, bu iki kullanım da (hakîkat-mecâz) kendi içinde isti'mal cihetiyle açık veya kapalı olmasına göre *sarih* ve *kinâye* olarak ikiye ayrılır. Dolayısıyla bu lafızlar dörtlü taksime tabi olmuş olmaktadır.

---

[87] Bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/355; Dâmâd, *Mecmâu'l-enhur*, 2/207.
[88] Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 120.
[89] Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 121; Molla Hüsrev, *Mir'âtu'l-usûl*, 121; Bilmen, *Istılâhât,* 1/84; Abdulkerîm Zeydân, el-Vecîz fî usûli'l-fıkh (Beyrût: Müessesetu'r-risâleti Nâşirûn, 1432/2015), 312; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 275-276.
[90] Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 120; Bu misalle tikel örnekten (vallahi, falanın evine ayak basmam) yola çıkarak bütün umumu'l-mecâzın bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği iddia edilmemektedir. Bu konu çalışmanın amacı dışındadır. Bu örnekle yalnızca usûl eserlerinde *umûmu'l-mecâza* getirilen açıklamanın kinâyeyle irtibatlandırılması amaçlanmaktadır.

Ancak bazı Hanefîler hakîkat manası dışında kullanılan lafızları mecâz ve kinâye diye iki farklı şekilde ele almaktadır. Bu lafızların da her birinin isti'mal cihetiyle manalarının açık ve kapalı olmasına göre de sarih ve kinâye şeklinde ikiye ayrılması gerekir. Bu şekilde söz konusu lafızları *altılı taksim* yapılarak ele almak gerekecektir: Lafızların *hakîkat manası* sarih ve kinâye olarak; lafızların *mecâz manası* sarih ve kinâye olarak; lafızların *kinâye manası* sarih ve kinâye olarak. Kinâyenin sarih kısımına îlâda kullanılan "senden dolayı cünüplükten gusletmeyeceğim" ifadesi, kinâyenin kinâye kısmına "benim tenim senin tenine dokunmaz" ifadesi örnek verilebilir.[91] Çünkü bu sözlerin her ikisi de cinsel ilişkiden kinâye olarak kullanılmaktayken, birinci örnek isti'mal cihetiyle açık bir lafız olduğundan sarihtir; ikinci örnek ise kapalı olduğundan kinâyeli lafızdır.

Sonuç

Lafızlar hakîkat manasının dışında kullanılmaları sebebiyle birçok manaya delalet edebilir. Bu kullanımlar çeşitli ilim dalları açısından belli açılardan farklı tasnif edilmiştir. Bunun örneğini *mecâz ve kinâye* özelinde belâgat ve usûl-i fıkıhta net şekilde görmekteyiz. Her ne kadar ayrı alanların konuları gibi dursa da fıkıh alimleri tarafından bu lafızların her iki manada da kullanılması konunun karşılaştırma yapılarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Hanefî mezhebi usûl-i fıkıh eserlerinde Cessâs'ın *el-Fusul* adlı eseri de dahil olmak üzere kinâye ibaresinin kullanıldığını görüyoruz. *el-Fusul*'ü dikkate aldığımızda Kerhi'in ve Cessâs'ın kinâyeyi balâgat ıstılahındaki manasıyla kullandığı anlaşılmaktadır. Cessâs sonrası usûl alimlerinden Debûsî kinâyeyi *isti'mal cihetiyle manası kapalı olan lafızlar* olarak telakki edip, bu kavramı belâgat ıstılahındaki manasından farklı manada kullanmıştır. Debûsî'in lafızları taksimi Hanefî usûlcüleri tarafından genel kabul görmesi sebebiyle kinâye bu manasıyla kullanılır (ma'ruf) olmuştur. Balâgat ilminde beşinci asırdan itibaren kinâyenin mecâzdan ayrılarak müstakil bir konu olarak değerlendirilmeye başlandığı dikkate alındığında, Cessâs'tan sonra Hanefî usûlcülerinin -genellikle- kinâyeyi mecâza dahil etmelerinin belâgat ilmindeki kullanıma muarız bir durum olduğu ifade edilebilir.

Bazı Hanefî alimlerinin *kinâye*yi belâgat ilmindeki manasını esas alarak eserlerinde kullanması meseleyi son derece girift bir hale getirmiştir. Şöyle ki bu kullanıma istinaden hakîkat manası dışında kullanılan lafızlar *mecâz* ve *kinâye* diye ikiye ayrılmakta ve bu lafızların (hakikat, mecâz ve kinâyenin) her biri isti'mal cihetiyle kendi içinde tekrar *sarih* ve *kinâye* diye ikiye ayrılmaktadır. Bu sebeple *kinâye* ibaresinin iki farklı manası iyi ayırt edilmedir. Özellikle îlâda kullanılan birçok lafız *cinsi*

[91] Bilmen, *Istılâhât,* 2/291-292.

münasebetten kinâye olarak kullanılmaktadır. Bu lafızların bir kısmı çok kullanılmalarından dolayı karîneye gerek kalmadan anlaşıldığı için *sarih* telakki edilirken, bir kısmı -bunun aksi olup- *kinâye* olarak telakki edilmektedir.

Kaynakça

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Arabî, Sulaymân b. Abdullâh b. Muhammed. *Kavâidu'l-kinâyeti inde'l-usûliyyine ve tatbîkâtuhâ'l-fikhiyyeti*. Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu âli'l-beyt, 2005.

Araz, Ramazan. *Fıkhi Açıdan Kinâyeli (Kinai) Lafızların Tasarruflara Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2020.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillah b. Selh b. Seîd b. Yahyâ. *es-Sınâateyn*. thk. Alî Muhammed Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye, 1419.

Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. 11. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*. 2. Baskı. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.

Buğda, Sadrettin. *Beyan ile Fıkıh Usûlü İlişkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

Buhârî, Alâaddîn Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfu'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

Bulut, Ali. *Belâgat-ı Müyessera*. İstanbul: iFAV Yayınları, 2015.

Câmî, Nûreddîn Abdurrahmân. *el-Fevâidu'l-Dıyâiyye Mollâ Câmî*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Şifa Yayınları, 2015.

Cârim, Alî – Emîn, Mustafâ. *El-Belâgatu'l-vâdıha el-beyân ve'l-meâni ve'l-bedî'*. 2. Baskı. Beyrût: Muessesetu'l-kutubi'l-sekâfiyye, 1435/2014.

Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 4. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

Cessâs, Ahmed b. Alî Ebû Bekir er-Râzî. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, thk. Sâid Bekdâş v.dğr. b.y.: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye – Dâru's-sirâc, 1431/2010.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2010.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgaffâr Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1407/1987.

Cürcânî, Abdulkâhir Abdurrahmân. *Esrâru'l-belâgati fî İlmi'l-beyân*. thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2001.

Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân Şeyhzâde. *Mecmau'l-enhur*. thk. Muhammed Hasan Talu. İstanbul: Mektebetu't-tereke, 1436/2010.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ. *Takvîmu'l-edille*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998.

Durmuş, İsmail. "Kinâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 34-36. Ankara: TDV yayınları, 2002.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*, thk. Mektabetu tahkiki't-turâsî fî müesseti'r-risâle. Beyrût: Müesseseti'r-risaleti li't-tabâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1426/2005.

Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ**.** *Cevheretu'l-belâgati fi'l-meâni ve'l-beyân ve'l-bedi'*. thk. Yûsuf Sâmilî. Beyrût: El-Mektabetu't-Asriyyetu, ts.

Haydar, Ali. *Düreru'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 2. Baskı. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1439/2018.

İbni Firişte, Abdullatîf. *Şerhu'l-Menâr*. thk. İlyas Kaplan. İstanbul: Dâru İbni Hazm, 1435/2014.

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şeybânî Cezerî. *el-Meselu's-sâir fî edebi'l-kâtibi ve'ş-şâiri*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye li't-tabâati ve'n-neşri, 1420.

Karakaya, Mehmet Murat. "Kur'ân-ı Kerim'de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]* 55/2 (2019): 229-257.

Kârî, Alî. *Fethu bâbi'l-înâye fî şerhi kitâbi'n-nukâye*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-Şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 2. Baskı.Beyrût: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye,2010.

Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddîn. *Ulûmu'l-belâga*. Trablus: El-Müessetu'l-hadîsetu li'l-kitâb, 2003.

Keskin, Hafsa. "Belâgat İlmindeki Mecâz-Kinâye Kavramlarının Fıkhî Hükümlere Etkisi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (2016): 257-283.

Koca, Ferhat. "Kinâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 36-37. Ankara: TDV yayınları, 2002.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd**.** *el-İhtiyâr fî ta'lîli'l-muhtâr*. Beyrût: Dâru'l-alkam, ts.

Molla Hüsrev, Mehmet b. Ferâmuz b. Alî**.** *Mir'âtu'l-usûl fî şerhi Mirkatu'l-vusûl*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

Semerkandî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-usûl fî netâici'l-u'kûl*. thk. Abdulmelik Abdurrahmân es-Se'dî. 2. Baskı. b.y: Dâru'n-nûr ve'l-munîr li'n-neşri ve't-tevzî', 2017.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsu'l-Eimme. *Usûlu's-Serahsî*. thk. Ebû'l-vefa el-Afgânî, 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b.Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme. *Kitâbu'l-Mebsût*. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993.

Suyûti, Celâleddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Kûtu'l-muğtezî alâ Câmi'i't-Tirmiziyyi*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2016.

Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. El-Hasan b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrût: Dâru İbni Hazm, 1433/2012.

Taftâzânî, Saduddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-meâni*. Diyarbakır: Seyda Yayınları, ts.

Taftâzânî, Saduddîn Mes'ûd b. Ömer. *el-Mutavvel şerhu telhîsi miftâhi'l-ulûm*. thk. Abdulhamîd el-Hindâvî. 2. Baskı. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Tâlibî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî el-Alevî. *et-Tırâ li'l-esrâri'l-belâgati ve ulûmi hakâiki'l-i'câzi*. Beyrût: el-Mektebetu'l-unsuriyye, 1423.

Tuna, Üzeyir. "Kinâye Kavramının Kapsamı". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Aralık 2018): 23-35.

Yıldırım, Hüseyin. *Arap Dili ve Belağatında Kinâye ve Tar'riz. Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2010.

Zeydân, Abdulkerîm. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. Beyrût: Müessesetu'r-risâleti Nâşirûn, 1432/2015.